

*Тамара Марценюк,
к. соц. н., доцентка кафедри соціології Національного
університету «Києво-Могилянська академія»*

ГЕНДЕРНІ СТУДІЇ В УКРАЇНІ ІЗ ЧАСІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ: ЧИ БОЇТЬСЯ АКАДЕМІЧНА СПІЛЬНОТА ФЕМІНІЗМУ?

Для початку варто з'ясувати особливості та взаємозв'язок понять фемінізм і гендер. Фемінізм – соціальна теорія і критика патріархату як несправедливого суспільного устрою та рух, який підвищив статус жінок у більшості суспільств. Фемінізм – це боротьба за рівні права і можливості жінок і чоловіків. Фемінізм – це теорія плюс практика, наука й активізм. Вважається, що саме завдяки французькому утопісту Франсуа Марі Шарлю Фур'є у 1830-х роках слово фемінізм увійшло у вжиток¹.

На противагу терміну фемінізм поняття ґендеру з'явилося не так давно – в активний ужиток воно потрапило лише в 1960-х роках². Виявилось, що дослідницям і дослідникам замало самого лише біологічного поняття «стать», і вони почали використовувати ще й слово «ґендер», яке містить критичний потенціал: у сучасному суспільстві мало говорити лише про біологічні відмінності, слід зважати і на відповідні ґендерні ролі. Ґендерна теорія передбачає зміну соціальної реальності, мета якої – забезпечити ґендерну рівність. Фактично, ідея ґендерної рівності – це і є фемінізм. Так само явище фемінізму передбачає критику стереотипів

¹ Марценюк Т. Чому не варто боятися фемінізму. Київ : Комора, 2018. С. 15.

² Марценюк Т. Гендер для всіх. Виклик стереотипам. Київ : Основи, 2017. С. 24.

щодо жінок і чоловіків, нерівності між ними. Тобто поняття ґендер – це певне перезавантаження фемінізму.

Хоча загалом вважається, що фемінізм зосереджувався радше на становищі жінок, виключаючи з поля зору чоловіків. А поняття ґендер якраз включає не тільки критичне переосмислення фемінності (жіночності), а й маскулітності (чоловічності), що є важливим аспектом аналізу суспільства.

Відповідно, ґендерні студії є радше так званими «парасольковими» і складаються з жіночих, феміністичних, чоловічих студій, а також можуть містити питання сексуальності та ґендерної ідентичності (тобто ЛГБТ та квір-студії). Використання певної термінології (зокрема жіночі, ґендерні або феміністичні студії) є маркером критичності сприйняття ґендерних суспільних відносин. Феміністичні студії (на відміну від жіночих) своїм предметом вивчення мають не лишень жіночий досвід чи становище жінок, а такі явища, як патріархат, андроцентризм, владні відносини тощо.

В Україні ситуація із ґендерними студіями є доволі суперечливою. За роки незалежності поняття ґендер і фемінізм, з одного боку, стали доволі вживаними, особливо, у гуманітарних і суспільних науках. Наприклад, в університетах викладають різноманітні курси на ґендерну тематику, Міністерство освіти і науки має радницю із ґендерних питань, відкрито Центр ґендерної культури у Харкові³ та магістерську програму із ґендерних студій у Київському національному університеті ім. Тараса Шевченка. У кінці 2018 року Національний університет «Кієво-Могилянська академія» затвердив Політику попередження і боротьби із сексуальними домаганнями⁴, ставши першим навчальним закладом в Україні, що повернувся на офіційному рівні

³ Центр ґендерної культури. URL: <http://www.genderculturecentre.org>.

⁴ Детальніше див.: У Могилянці вводиться в дію Політика попередження і боротьби із сексуальними домаганнями // Національний університет «Кієво-Могилянська академія». URL: <https://www.ukma.edu.ua/index.php/news/4041-u-mohyliantsiuvodytsia-v-diiu-polityka-poperedzhennia-i-borotby-iz-seksualnymy-domahanniamy>.

увагу до тематики ґендерного насильства в освітньому середовищі.

У Законі України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків»⁵ (2005), зокрема, статті 21, зазначено, що «навчальні заклади забезпечують... підготовку та видання підручників, навчальних посібників, вільних від стереотипних уявлень про роль жінки і чоловіка та спрямованих на формування ненасильницьких моделей поведінки, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, поваги до людської гідності та статевої недоторканості; виховання культури ґендерної рівності, ненасильницької поведінки, взаємоповаги та рівного розподілу професійних і сімейних обов'язків між жінками та чоловіками...»

З іншого боку, ґендерна політика загалом і ґендерні студії зокрема стикаються із новими викликами. Про подібні виклики, зокрема, антиґендерні рухи як прояв гібридної війни, Урядова уповноважена з питань ґендерної політики Катерина Левченко пише в окремому розділі у своїй книзі «Ґендерне тяжіння»: «Антиґендерні рухи – це навколополітичні рухи, які виконують замовлення своїх хазяїв. І, схоже, напередодні виборів 2019 року починають перетворюватися на політичні. Вони маніпулюють свідомістю громадян в умовах дефіциту інформації про реальні цілі та цінності ґендерної політики, її змісту, напрямків»⁶. 9 листопада 2018 року подібні антиґендерні ініціативи, частиною яких є представники і представниці академічної спільноти (наприклад, Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Українського католицького університету, Київського інституту бізнесу та технологій тощо), провели у Верховній Раді України (спільно з Комітетом із питань охорони здоров'я) засідання «круглого столу» на тему «Науково-медичні підходи до проблеми

⁵ Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 р. № 2866-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>.

⁶ Левченко К. Ґендерне тяжіння. Київ : Фоліо, 2019. С. 179.

ґендерної рівності»⁷. Виступи на цій події були далекими від світових стандартів наукових заходів та містили твердження на зразок «у сучасному суспільстві спостерігається тенденція до примусової гомосексуалізації»⁸. Окрім того, на події поширювалися брошурки «Увага, ґендер! Нова руйнівна ідеологія», у яких йдеться про «небезпеки теорій ґендеру» і те, що «теорії ґендеру суперечать науці» тощо.

Очевидно, що ґендерних студій бояться ті науковці та науковиці, які фахово не вивчали особливостей соціально-конструктивістського підходу до пояснення суспільних відносин, які не читали праць Соломії Павличко та інших дослідниць і не зовсім розуміють ідей та історичних передумов фемінізму як руху за рівні права і можливості жінок і чоловіків.

Натомість важливо розглянути ситуацію із ґендерними студіями в Україні в динаміці, порівнявши із іншими пострадянськими сусідами, проаналізувавши успіхи та виклики у сфері забезпечення ґендерної освіти.

Феміністичні студії у літературознавстві: значення праць Соломії Павличко

У незалежній Україні термін фемінізм став відомим, передусім, завдячуючи дослідницям і дослідникам із літературознавчих студій. Зокрема, знаною феміністкою була літературознавиця Соломія Павличко, докторка філологічних наук, професорка Києво-Могилянської академії. У 1992 році вона заснувала видавництво «Основи», у якому після її смерті вийшла праця (збірка статей) із відповідною назвою «Фемінізм» (2002). В інтерв'ю газеті «День» із назвою «Фемінізм – непоганий інструмент, щоб назвати речі своїми іменами» у 1998 році дослідниця зазначала: «Фемінізм мене цікавить як наукове та інтелектуальне явище... Це не

⁷ Комітет з питань охорони здоров'я провів круглий стіл на тему «Науково-медичні підходи до проблеми ґендерної рівності / Інформаційне управління Апарату Верховної Ради України // Верховна Рада України : офіційний веб-портал. URL: <http://www.rada.gov.ua/news/Novyny/164224.html>.

⁸ Там само.

легка лектура, щось примітивне й однозначне, як собі дехто тут уявляє. Мене цікавить фемінізм і як ключ до прочитання літературних явищ. Постановка проблеми не нова. Після «Другої статі» Сімони де Бовуар такі речі апробуються уже сорок років, і я просто застосовую деякі з тих метод до української літератури»⁹.

Соломія Павличко була однією із ініціаторок феміністичного семінару в Інституті літературознавства Національної академії наук України. Семінар мав радше неформальний характер: окрім неї, до кола зацікавлених у тематиці дослідниць входили Тамара Гундорова, Віра Агеєва та Наталя Шумило. Як зазначає в інтерв'ю Тамара Гундорова¹⁰: «Десь року 1990-го Соломія перебувала на стажуванні в Канаді, де мала можливість ознайомитися з новими напрямками, зокрема з академічним фемінізмом. Вона повернулася додому з книжками. Крім книжок, вона привезла багато нових ідей, які ми жваво обговорювали в кулуарах Інституту літератури. Виокремилася група людей, особливо зацікавлених феміністичною критикою. Так виникла ідея організувати першу феміністичну групу – так званий “феміністичний семінар”... Ми вирішили заявити про себе, і десь 1991 року подали свої статті в наш журнал “Слово і час” (1991) у спеціальну рубрику “Феміністичний семінар”. Я знаю, що Соломії довелося боротися за те, щоб така рубрика з'явилася і наші статті було опубліковано. Ставлення до фемінізму як такого на той час було досить іронічним».

Результати діяльності цього інтелектуального кола виявилися доволі плідними. Серед прикладів праць авторок:

⁹ Соломія Павличко: «Фемінізм – непоганий інструмент, щоб назвати речі своїми іменами» // День, 13 червня 1998 рік. URL: <http://incognita.day.kiev.ua/solomiya-pavlichko-feminizm-nepoganiy-instrument.html>.

¹⁰ Інтерв'ю із Тамарою Гундоровою про феміністичну тематику в українській літературі // Безстрашні: вони творять фемінізм в Україні, Гендер в деталях, 7 травня 2018 р. URL: <https://genderindetail.org.ua/spetsialni-rubriki/bezstrashni/interv-yu-z-tamaroyu-gundorovoyu-pro-feministichnu-tematiku-v-ukrainskiy-literaturi-134482.html>.

монографія «Жіночий простір. Феміністичний дискурс українського модернізму» (2003) Віри Агеєвої; «Femina Melancholica. Стаття і культура в ґендерній утопії Ольги Кобилянської» (2002) Тамари Гундорової. Не менш важливою є праця літературознавиці, письменниці, директорки Центру ґендерних студій Ніли Зборовської (1962–2011) «Феміністичні роздуми. На карнавалі мертвих поцілунків» (1999). Про авторку в колоніальній культурі написала також відома українська письменниця Оксана Забужко, авторка таких текстів, як «Польові дослідження з українського сексу» (1996) – одного з перших феміністичних романів в українській літературі, а також «Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій» (2007). А письменниця Євгенія Кононенко опублікувала феміністичну збірку новел «Повії теж виходять заміж» (2004) та повість «Без мужика» (2005). Поетеса, літературознавиця і журналістка Людмила Таран друкувала різноманітні інтерв'ю з українськими феміністками 1990-х років, а також упорядковувала збірку «Жінка як текст. Емма Андіївська, Соломія Павличко, Оксана Забужко. Фрагменти творчості й контексти» (2002).

Соломія Павличко у дослідницькій діяльності прагнула підважити численні міфи про становище жінки у суспільстві загалом і українській літературі зокрема. Авторка писала: «Що може зробити аналіз з історією української культури? Перечитати її по-своєму. Зруйнувати, розконсервувати патріархальні структури мислення і народницькі ідеали»¹¹.

Як зазначає докторка філологічних наук, членкиня-кореспондентка НАН України Тамара Гундорова: «З дистанції часу роль Соломії Павличко постає як ще більш важлива. Саме з феміністичної теорії та руху за нею почався цілий поворот в українському суспільстві. У гуманітаристиці також. Саме в ті 1980–90-ті роки були перекладені та видані основні праці феміністичного плану – Сімона де Бовуар, Кейт Мілет, Мілена Рудницька. Також у нас була підтримка однієї з перших дослідників феміністичного руху Марти

¹¹ Павличко С. Фемінізм / упор. та передмова В. Агеєвої. Київ : Основи, 2002. С. 34.

Богачевської-Хом'як, яка стала директоркою офісу Фулбрайта в Україні»¹².

Не могу не згадати також професора кафедри філології Києво-Могилянської академії Романа Веретельника, із яким ще на початку 2000-х у рамках неформальних зустрічей «Наука при каві» організовувала дискусію на тему «Чи є в Україні фемінізм?». Пан Роман доводив, що є. Сам він теж одним із перших займався українськими феміністичними студіями, захистивши докторську дисертацію «Феміністичне прочитання драматургії Лесі Українки» (1989, Оттавський університет).

Як зазначала Соломія Павличко у статті «Чи можливий в Україні фемінізм?» (1998 року) про 1990-ті роки: «фемінізм вже існує в Україні як інтелектуальна теорія, до того ж не лише як система постулатів і висновків, занесених із Заходу, але й як зусилля нечисленних вчених-соціологів, літературознавців, філософів, котрі намагаються запровадити в український науковий та мистецький обіг феміністичний дискурс»¹³.

Наукові центри із ґендерних студій у пострадянській Україні: витоки та виклики

З початку 1990-х років в Україні при університетах почали виникати науково-дослідні центри із вивчення питань становища жінок і ґендерної рівності. Вивчаючи становлення жіночих і ґендерних досліджень в Україні у 1990-х – початку 2000-х років, історикиня й директорка Одеського наукового центру жіночих досліджень Людмила Смоляр визначила два основні етапи: перша стадія розвитку (поч. 1990-х – 1995) – виокремлення жіночих досліджень як самостійних дослідницьких програм; друга стадія (1995–2002) –

¹² Тамара Гундорова: «Саме із феміністичної теорії почався поворот в українській літературі та гуманітаристиці» // Повага, 13 жовтня 2016 року. URL: <http://longread.povaha.org.ua/tamara-gundorova-same-z-feministichnoyi-teoriyi-pochavsyarovorot-v-ukrayinskomu-suspilstvi-ta-gumanitarystytsi>.

¹³ Павличко С. Фемінізм / упор. та передмова В. Агеевої. Київ : Основи, 2002. С. 175–176.

процес інтеграції жіночих досліджень у систему вищої освіти¹⁴.

Серед центрів жіночих і ґендерних досліджень, що засновані у 1990-х роках, за їх рівнем і якістю в Україні виокремлено такі: Харківський центр ґендерних досліджень (1994), Одеський науковий центр жіночих досліджень (1994), Всеукраїнський жіночий центр інформації та соціально-економічної адаптації (1995), Київський дослідницький та консультативний ґендерний центр (1996), Київський інститут ґендерних досліджень (1999), науково-дослідницький центр «Жінка і суспільство» у Львові (1999) та інші.

В університетах курси на ґендерну тематику викладають на рівні індивідуальних ініціатив дослідниць, які не обов'язково належать до тих чи інших ґендерних центрів. Наприклад, Світлана Оксамитна у кінці 1990-х почала викладати курс «Вступ до ґендерних студій» на кафедрі соціології, який досі залишається обов'язковим для бакалаврської програми. Я прослухала цей курс в 2001 році. Окрім того, соціологиня ділиться враженнями від викладання вибіркового курсу «Ґендер і політика» для магістрів із політології: «Студенти його вибрали, але, сказати чесно, це був, мабуть, один із найважчих курсів для викладання в моєму житті. Це були політологи, вже магістри, але ці люди з бакалаврськими дипломами з політології зеленого поняття не мали ні про фемінізм, ні про ґендерну тематику, а якщо мали, то це, навпаки, був радше антифемінізм і антиґендер. Було надзвичайно важко, по-перше, доносити до них якісь ази ґендерних студій, по-друге, взагалі переконувати в тому, що варто змінювати свій світогляд і не вважати, ніби жінка, умовно кажучи, «повинна сидіти вдома». Та хоча для мене курс був украй важкий, студенти цікавилися, читали. Потім декого я зустрічала через багато років, і вони й тоді згадували, як я у них викладала цей курс, – це було дуже приємно»¹⁵.

¹⁴ Смоляр Л. О. Становлення ґендерної освіти в Україні // Основи теорії ґендеру : навчальний посібник. Київ : К.І.С., 2004. С. 506.

¹⁵ Інтерв'ю із Світланою Оксамитною про академічний фемінізм і ґендерну соціологію // Безстрашні: вони творять фемінізм

Якщо ж говорити про дослідження ґендерних відносин в Україні, то у 1990-х роках їх почали (і продовжують) підтримувати переважно міжнародні організації та їхні представництва в Україні: Програма рівних можливостей ПРООН, ОБСЄ, МОМ, Британська Рада, Human Rights Watch, Міжнародний фонд «Відродження», Фонд Макартурів, Представництво Фонду ім. Гайнріха Бьоля в Україні та інші.

Зокрема, чимало досліджень було виконано за підтримки Програми рівних можливостей ПРООН в Україні¹⁶ і шведської агенції міжнародного розвитку (SIDA). У результаті вийшло чимало публікацій, розміщених у відкритому доступі, які стосуються моніторингу стану ґендерних відносин в Україні; розвитку ґендерної освіти, розробки методичних рекомендацій із застосування ґендерного аналізу й курсів із ґендерних досліджень; формування ґендерно-чутливої політики шляхом проведення ґендерної експертизи українського законодавства; впровадження ґендерних підходів у роботу комітетів Верховної Ради України, у діяльність органів виконавчої влади тощо; підтримки зусиль громадянського суспільства у формуванні ґендерно-орієнтованої регіональної політики; допомоги у заснуванні та підтримці ґендерних ресурсних та освітніх центрів тощо.

У 2003 році Програма рівних можливостей ПРООН нарахувала 22 центри ґендерних досліджень в 10 містах України¹⁷. Центри не є постійно активними, часто залежать від грантової діяльності чи активності окремих дослідниць і дослідників. Окрім того, Людмила Смоляр зазначала про малопомітність ґендерних студій в українській науці: «жіночі та ґендерні дослідження залишаються достатньо маргіналь-

---

в Україні, Гендер в деталях, 13 березня 2018 р. URL: <https://genderindetail.org.ua/spetsialni-rubriki/bezstrashni/interv-yu-iz-svitlanoyu-oxamitnoyu-pro-akademichniy-feminizm-i-gendernu-sotsiologiyu-134425.html>.

¹⁶ Переглянути опубліковані дослідження можна за посиланням: <http://gender.org.ua>.

¹⁷ Ґендерний розвиток в Україні: реалії і перспективи. Київ : ПРООН, 2003. С. 94.

ним сегментом наукового поля України»¹⁸. Також, на думку експерток, складність із ґендерними розвідками зумовлена трьома основними причинами: домінуванням патріархатних традицій, новизною тематики в пострадянській академічній науці та необхідністю концептуального й практичного самовизначення ґендерних досліджень у сучасних умовах¹⁹. Наталя Лавріненко зазначала такі причини відсутності в Україні масштабних соціологічних досліджень із ґендерної тематики: відсутність державного фінансування, нерозуміння актуальності проблематики, недостатня ініціативність дослідників²⁰. Дослідниця Ольга Плахотнік вказувала на ще одну особливість української ситуації щодо регулювання та дослідження ґендерних відносин – це розрив між теоретиками й практиками²¹. Хоча уже в 2010 роках цей розрив потрохи скорочується, зокрема завдяки академічно-низовим ініціативам та кращим ознайомленням із ґендерною тематикою.

«Сміливі» 2010-ті: вихід на перший план феміністичної тематики

Важливим для академічної спільноти пострадянського і постсоціалістичного простору був OSI-HESP – Регіональний семінар із вдосконалення викладання на тему «ґендер, сексуальність і влада» (2011–2014), організований феміністичними дослідницями Марією Маєрчик і Ольгою Плахотнік. Проект мав на меті запропонувати викладацькій спільноті у пострадянських університетах майданчик для фахового обговорення соціально-конструктивістських підходів до аналізу перетину ґендеру, сексуальності

¹⁸ Смоляр Л. О. Становлення ґендерної освіти в Україні // Основи теорії ґендеру : навчальний посібник. Київ : К.І.С., 2004. С. 416.

¹⁹ ґендерний розвиток в Україні: реалії і перспективи. С. 95.

²⁰ Лавріненко Н. В. Женщина: самореализация в семье и обществе (гендерный аспект). Киев : ВИПОЛ, 1999. С. 8.

²¹ Плахотнік О. ґендерної рівності тернисті шляхи... // Інформаційно-просвітительське видання «Я». 2006. № 3 (15). С. 2–5.

і влади²². Шість сесій проекту тривалістю від тижня до трьох тижнів відбувалися з 2011 по 2014 рік в Ужгороді, Києві і Будапешті. Лекторками семінарів були класикині квір-теорії й провідні науковиці в цій галузі: Джудіт/Джек Галберстам (США), Стіві Джексон (Велика Британія), Йоанна Мізелінська (Польща), Сара Кроулі (США), Сюзан Талбурт (США), Маргрит Шилдрік (Велика Британія–Швеція) та багато інших.

Окрім того, якраз протягом 2011–2013 років незалежна феміністична група «Феміністична офензива» тричі організувала міжнародну конференцію «Фемінізм: точка зборки». Учасницями конференцій були дослідниці, активістки, викладачки, художниці з України, Білорусі, Польщі, Росії, Сербії, Грузії, Угорщини, США, Туреччини, Фінляндії, Франції, Швеції та інших країн світу.

Останні роки ґендерну і феміністичну тематику беруть до уваги навіть у рамках вивчення іншої проблематики, наприклад, урбаністики. У 2017 році в Києво-Могилянській академії відбулася Міжнародна літня школа «Феміністичний урбанізм / Урбаністичний фемінізм: принципи ґендерно-чутливого планування»²³, організована Центром урбаністичних студій Могилянки.

Освітній рух для професійного зростання учительства України EdCamp Ukraine²⁴, який долучився до розробки концепції Нової української школи та держстандарту середньої освіти, дебюрократизації учительської та адміністративної роботи, антидискримінаційної експертизи

²² Ґендерна освіта в Україні: витоки та історична перспектива // Ґендер в деталях, 19 жовтня 2017 р. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/osvita-i-prosvita/genderna-osvita-v-ukraini-vitoki-ta-istorichna-perspektiva-134196.html>,

²³ Літня школа «Феміністичний урбанізм/Урбаністичний фемінізм: принципи ґендерно-чутливого планування» // Національний університет «Києво-Могилянська академія». URL: <http://www.ukma.edu.ua/index.php/news/3162-litnia-shkola-feministychnyy-urbanizm-urbanistychnyy-feminizm-pryntsypy-genderno-chutlyvoho-planuvannya>.

²⁴ EdCamp Ukraine. URL: <https://www.facebook.com/edcampukraine>.

програм і підручників, також активно інтегрує ґендерні аспекти у свою діяльність.

У 2017 році засновано Східноєвропейський журнал феміністичних та квір-студій «Критика феміністична»²⁵ – новий науковий рецензований онлайн-журнал вільного доступу, що публікує тексти трьома мовами: англійською, російською та українською. Редакція журналу зазначає, що «публікує матеріали, що охоплюють найширше коло тем, проте мають чітку квір-теоретичну та/або феміністичну позиціонованість».

Факультет соціології Київського національного університету ім. Тараса Шевченка у співпраці з Лундським університетом (Швеція) у 2017–2018 навчальному році відкрив першу в Україні фахову магістерську програму підготовки дослідниць і дослідників ґендерної проблематики у сучасному суспільстві²⁶.

Загалом саме в 2010-х роках з'являється усе більше ініціатив, які використовують слово «фемінізм» у своїй назві та пропагують феміністичну критичну тематику. Зокрема, це такі групи та організації як FemSolution²⁷ (створена як студентська феміністична ініціатива Києво-Могилянської академії у березні 2016 року; проводила феміністичні події, привернула увагу до проблематики сексуальних домагань і сексизму в університетах, 17 листопада 2017 року зазнала організаційних змін, перестала бути студентською ініціативою) і Феміністична ініціатива «Борщ»²⁸ (створена на базі філософського факультету Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова; у вересні 2017 року заснували Ґендерний клуб при університеті Драгоманова).

²⁵ Критика феміністична: східноєвропейський журнал феміністичних та квір-студій. URL: <http://feminist.krytyka.com/ua>.

²⁶ Магістратура. ОП «Ґендерні студії» // Факультет соціології. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. URL: <http://www.soc.univ.kiev.ua/uk/magistratura-op-genderni-studiyi>.

²⁷ FemSolution, URL: <https://www.facebook.com/femsolutionorganisation>.

²⁸ Феміністична ініціатива «Борщ». URL: <https://www.facebook.com/femborsch>.

Гендерні студії в 2010-х: практична складова та необхідність суспільних змін

Важливо зазначити, що академічна спільнота намагається об'єднати зусилля задля просування ідей гендерної рівності у навчальний процес та освітні навчальні заклади. Зокрема, 2012 року з ініціативи Харківського обласного гендерного ресурсного центру, у партнерстві з представництвом Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні, створено Всеукраїнську мережу осередків гендерної освіти. Мережа з'явилася в результаті того, що активні науковиці та науковці розуміли нагальне завдання модернізувати систему вищої школи та подолати будь-які прояви явної і прихованої дискримінації в практиках вищих навчальних закладів²⁹.

З 2014 року мережа співпрацює з Міністерством освіти і науки України над запровадженням гендерних підходів у систему освіти. У цьому партнерстві створено робочу групу з питань політики гендерної рівності та протидії дискримінації у сфері освіти, що розробила проект Стратегії впровадження гендерної рівності і недискримінації у сфері освіти «Освіта: гендерний вимір – 2020».

Міністерство освіти і науки проводить Щорічний Всеукраїнський конкурс студентських робіт на гендерну тематику. Але натомість проблема полягає у тому, що гендерні студії не є ліцензійною дисципліною, а радше міждисциплінарним напрямком, тому складно сформулювати спільні для різних дисциплін стандарти оцінювання робіт.

Але якраз із 2010-х років стало чіткіше видно спеціалізацію із гендерних студій в українському науковому середовищі. Якщо в 1990-ті роки фахівчинь і фахівців було досить мало, і вони змушені були писати й виступати публічно на

²⁹ Всеукраїнська мережа осередків гендерної освіти: комплексний підхід до впровадження гендерної рівності // Гендер в деталях, 30 травня 2017 року. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/osvita-i-prosvita/vseukrainska-merezha-oseredkiv-gendernoi-osviti-kompleksniy-pidhid-do-vprovadzheniya-gendernoi-rivnosti-134116.html>.

доволі розмаїту тематику – від жінок в історії до ґендерних квот тощо, то ситуація поступово змінюється, як зазначає в інтерв'ю для проекту «Безстрашні: вони творять фемінізм в Україні» засновниця і президентка Української асоціації дослідників жіночої історії (УАДЖІ)³⁰ Оксана Кісь: «тепер створюються такі вузькопрофесійні асоціації, як Українська асоціація дослідників жіночої історії, яка має свій профіль – історичні дослідження із акцентом на жіночому досвіді або на ґендерних вимірах. І це вже, як на мене, показник зрілості якоїсь ділянки, коли з'являється коло вузьких фахівців, досить кваліфікованих, для яких ця тема не є якоюсь другорядною, але основною сферою, серйозним доробком. Але це вже сталося в 2010 році. Мусив пройти якийсь час, і сформуватися певне коло людей, певна кількість ґрунтовних досліджень»³¹.

Натомість слід сказати про брак фахівців і фахівчинь із ґендерної тематики. У статті про необхідність ґендерної освіти Катерина Левченко пише: «Водночас варто відзначити, що сьогоднішня потреба в професійних і підготовлених фахівцях, які розуміються на ґендерній проблематиці, уміють здійснювати ґендерний аналіз, застосовувати ґендерні індикатори, формувати ґендерно орієнтовані бюджети, робити ґендерні аудити або ґендерні оцінки прогнозів та виявляти ґендерні маркери, набагато перевищує кількість експертів! І така ситуація є ще гострішою в регіонах, де з обертами реформи децентралізації зростає потреба у спеціалістах, які володіють, серед іншого, і такими знаннями»³².

Отже, частина академічної спільноти України не боїться фемінізму, адже добре обізнана в історії розвитку та

³⁰ УАДЖІ. URL: <http://www.womenhistory.org.ua>.

³¹ інтерв'ю з Оксаною Кісь про феміністичну історію й антропологію. URL: <https://genderindetail.org.ua/spetsialni-rubriki/bezstrashni/intervyu-z-oxanoyu-kis-pro-zhinochu-istoriyu-134954.html>

³² Левченко К. Навіщо нам ґендерна освіта? // Повага, 24 серпня 2019 р. URL: <https://povaha.org.ua/navischo-nam-henderna-osvita>.

значенні феміністичного руху для суспільства. Гендерні студії проходять процес інституціоналізації, виборюючи свій статус у вищій освіті, зокрема серед інших суспільно-гуманітарних наук. Брак державного фінансування та повноцінного визнання на рівні Міністерства освіти і науки спонукає звертатися за допомогою до міжнародних донорів. Міжнародна освіта та закордонні програми надають можливість ознайомитися із провідними тенденціями у критичних студіях і застосувати цей досвід на українській освітній ниві. Окремі люди, до яких варто віднести Соломію Павличко, а також інституції спричиняють суттєві світоглядні зміни у вищій освіті та сприяють залученню вітчизняного наукового простору до глобальних дискусій.

Список використаної літератури:

1. Всеукраїнська мережа осередків гендерної освіти: комплексний підхід до впровадження гендерної рівності // Гендер в деталях, 30 травня 2017 року. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/osvita-i-prosvita/vseukrainskamerezha-oseredkiv-gendernoiosviti-kompleksniy-pidhid-dovprovadzheniya-gendernoio-rivnosti-134116.html>.

2. Гендерна освіта в Україні: витоки та історична перспектива // Гендер в деталях, 19 жовтня 2017 р. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/osvita-i-prosvita/gendernaosvita-v-ukraini-vitoki-ta-istorichna-perspektiva-134196.html>.

3. Гендерний розвиток в Україні: реалії і перспективи. Київ : ПРООН, 2003.

4. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 р. № 2866-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>.

5. Інтерв'ю із Тамарою Гундоровою про феміністичну тематику в українській літературі // Безстрашні: вони творять фемінізм в Україні, Гендер в деталях, 7 травня 2018 р. URL: <https://genderindetail.org.ua/spetsialni-rubriki/bezstrashni/intervyu-z-tamaroyu-gundorovoyu-pro-feministichnu-tematiku-v-ukrainskiy-literaturi-134482.html>.

6. Інтерв'ю із Світланою Оксамитною про академічний фемінізм і гендерне соціологію // Безстрашні: вони творять

фемінізм в Україні, Гендер в деталях, 13 березня 2018 р. URL: <https://genderindetail.org.ua/spetsialni-rubriki/bezstrashni/intervyu-iz-svitlanoyu-oxamitnoyu-pro-akademichniy-feminizm-i-gendernu-sotsiologiyu-134425.html>.

7. Лавриненко Н. В. Жінщина: самореалізація в родині та суспільстві (гендерний аспект). Київ : ВИПОЛ, 1999.

8. Левченко К. Навіщо нам гендерна освіта? // Повага, 24 серпня 2019 р. URL: <https://povaha.org.ua/navischo-nam-henderna-osvita>.

9. Левченко К. Гендерне тяжіння. Київ : Фоліо, 2019.

10. Марценюк Т. Чому не варто боятися фемінізму. Київ : Комора, 2018.

11. Марценюк Т. Гендер для всіх. Виклик стереотипам. Київ : Основи, 2017.

12. Павличко С. Фемінізм / упор. та передмова В. Агеєвої. Київ : Основи, 2002.

13. Плахотнік О. Гендерної рівності тернисті шляхи... // Інформаційно-просвітительське видання «Я». 2006. № 3 (15). С. 2–5.

14. Смоляр Л. О. Становлення гендерної освіти в Україні // Основи теорії гендеру : навчальний посібник. Київ : К.І.С., 2004.

15. Соломія Павличко: «Фемінізм – непоганий інструмент, щоб назвати речі своїми іменами» // День, 13 червня 1998 року. URL: <http://incognita.day.kiev.ua/solomiya-pavlichko-feminizm-nepoganiy-instrument.html>.